Я обережно постукав у темне вікно. За всіма ознаками це було колгоспне подвір'я. Воно стояло скраю мальовничого села Н. над річкою Пслом. Од кількох хат на різних кутках села методично підлітали в небо ракети, віддзеркалюючись внизу білими нитками в невидимій нічній воді. Гітлерівці показували, де вони сплять, і пропонували не підходити близько.

Я ще раз постукав у вікно. Жодної відповіді. Навчений двома тижнями нічного життя", я зручніше вмостив поранену руку й чекав. Яка чарівна наді мною розквітла ніч! Вёй ресневі ночі Вітчизни, не забути мені вас ніколи! Земле Полтавщини, кроплена моєю кров'ю, благословенна будь в житті!

Я стояв. Рука потихеньку щеміла. День я спав у коноплях у доброї старої Секлети, сімдесятирічної вдови. Вона мене знайшла вдосвіта під своєю хатою. Перед цим за ніч я пройшов чимало кілометрів, перетинав убрід річки, брьохав "через болота, вимок, змерз і виснажився. Як опинився під Секлетиною хатою — не знаю. Прокинувся я від бабиного голосіння: "Моя ж ти рученько покалічена! Моя ж ти голівонько зранена!"

Вигляд у мене дійсно страшний: заросли бородою, перев'язка на руці пройшла кров'ю, на голові — кора з бинтів, крові, бруду. Червоноармійська одежа подерта, сорочка без пояса, окуляри. Баба Секлета поплакала наді мною, нагодувала яєчнею й молоком і таємно поклала спати в коноплях на цілий день. А вночі вивела на шлях, почепила на шию торбу з хлібом і перехрестила, як мати, "Хоч ти, синку, й не віриш, може, а з цього зла немає,— хай тобі легка путь постелеться. Пройдеш горою версти зо три — до "Соціалізму" колгоспу — і постукаєш у вікно".

І от я стою під вікном і стукаю. Ні собака ніякий не гавкне, ні сторож ніде не калатає, пустка. Помилилась баба Секлета, а може, це я

заблудив. Треба, значить, іти й плутати самотужки, шукати перевозу на той бік Псла, на схід.

Хтось мене раптом торкнув за плече. Я злякано відсахнувся. "Не бійтеся,— сказав хтось тихо,— ось я тільки візьму паляницю на дорогу, та й підемо". Я мовчав. "Дуже голодний?— спитав він.— Баба Секлета прибігала вдень, казала перевезти вас через річку, а я це позамикав колгоспі?! двері,— хоч порожнє, та колгоспне". Я попросив швидше вести, щоб відійти далі за ніч. Людина впритул стала до мене — в темряві окреслилась біла борода. "Я — дід Данило з "Соціалізму",— сказала борода,— так мене всі й знають. Бо є ще один Данило, то отой у "Паризькій Комуні" колгоспі..."

Ми пішли — дід попереду, я за ним. Німецькі ракети креслили небо, рясно падали зорі, на обріях горіли далекі скирти, земля часом двигтіла під ногами — на сході били важкі гармати. Полтавщино, мила, Гоголева натхненнице! 1 Війна переступила через твій поріг. Я йду твоїми дорогами, ховаючись од ночі до ночі. Люди твої ведуть мене, важать своїм життям, передають все далі й далі на схід. Німців обходимо, міста минаємо. Думка забивається в голову—-приїхати сюди після війни-, оселитися між цих людей, разом з ними жити, серце своє виповнити їхнім теплом.

"Оце ми вже поминули житнище,— каже дід Данило,— перейдімо на другі гони. Тут часом патруль їхній прохопиться. Чортопхайка дирчить як скажена,— далеко чути. А оце тут партизани наші бій давали. Дали такий бій, аж земля куріла. А тоді приїхав повен грузовик фашистів і з ними один панок колишній. Прочитали бомагу — буцімто всю Полтавську область подаровано якомусь поміщику Герману Герінгу 2, посіпаці Гітлера. Ну, ні — поміщик у нас не всидить — у с.у припече!.. Мою стару тоді з автомата поклали: вона їм межи очі плюнула..."

Ми йшли. Два тижні вже йду ночами, слухаючи щоночі нові історії життя. Мені розповідають жінки й дівчата, старі діди, діти. Інші всі в армії, в партизанських загонах. Я рухаюсь по коліна в людському горі,

серед згарищ і розстріляних мирних людей. Часом я поночі наштовхуюсь серед степу на шибениці — там висять теж невійськові і здебільшого жінки. Під моїми ногами ворушиться земля,— людей фашисти закопують в землю живих...

"Оце вчора теж вів одного,— каже дід Данило,— бравий такий хлопець, видно,— сам з льотчиків, іде й цілу дорогу мовчить. Могорича мені пообіцяв після війни. Прилечу, каже, до вас, діду, у колгосп літаком і покатаю аж поза хмари. Ну тебе, кажу, к лихій годині, ще впустиш згори та розіб'єш старого, як гарбуза!"

Йдемо серед урочистої ночі, і груди п'ють солодке;повітря, і мозок хоче запам'ятати на все життя зоряне небо, торкання трави об ноги, краплі роси, силует дерева, незнайому рідну землю, якою йдеш і йдеш без кінця.

"Щодня доводиться самому хліб пекти,— каже дід,— скільки нашого радянського люду по ночах іде. Одну діжку вчиняю, другу замішую, як у пекарні. І од фашистів каторжних ховайся,— як хорти ганяють за душею. А вам, чоловіче, треба того Воза на небі в око взяти. Коли дишель Воза в-землю похилиться — ото вам і ховатися час,— благословлятиметься на день..."

Несподівано дід зупинився, присів і над самою землею став вдивлятися в темряву. "Ідуть цепом,— сказав пошепки,— а нам і звернути нікуди, хоч би хто їх затримав; мабуть, якась уже гадина доказала на вас, ну-ну..."

Я був беззбройний і поранений. Значить — кінець. Повісять серед поля, висітиму довго під донцем і вітром. Оце, виходить, місце, де я— прощатимусь із життям. Тиха ніч Полтавщини. Коло мене дід Данило з колгоспу "За соціалізм". Хоч би ж він не забув передати нашим після війни моє прізвище. Хай згадають і вирвуть із забуття. Дивна річ,, одночасно промайнула думка про те, як я буду колись оповідати про цю

ніч, про діда, про пахощі нічного поли, про калатання в кожній моїй жилці життя.

"Діду,— мовлю я,— коли загину,— спом'яніть мене і дайте знати людям". Я простягаю дідові листочок з мого документа, який я ніс всю дорогу. Дід не взяв мого листочка: "Ліворуч лізь до річки, пам'ятай діда Данила!" І хутко пішов стежкою вперед.

Що це? Дід раптом заспівав, відійшовши од мене, злившися з темрявою. Його голос далеко чути серед тихого степу. Я побіг ліворуч, пригнувшись, зануряючись обличчям у росу. Дідова пісня наздоганяла мене3. "Вулиця гуде, де козак іде..1."

Я присів. Мені здавалося, що серце стукотить голосно, на все поле. Обличчя мокре — піт, роса, а може, й сльози. Дідова пісня віддалялася, і, нарешті, її перервав короткий вигук. Пісні не стало, тиша запала мені в душу, чекання пострілу. "Я —дід Данило з "Соціалізму",— проказав там на повні груди дідів голос, і його чути було по найдальших кутках степу.

І далі я чув кожне слово дідової мови і збагнув, що це він говорить для мене, щоб я в темряві не заблукав і тікав би від його голосу. А я сидів, уп'явшися руками в землю, не чуючи болю в пораненій руці, не в силі рухнутися, не в змозі допомогти. Голос діда гримів твердо і гнівно.

"Нікого я не водив по ночах!" І мовчанка... "Старий я для партизанського діла!" І тиша... "Можете вбивати — більше нічого не знаю!" І зоря падає над дідом... "Ріжте, душогуби!" І перерва... "Не буде по-вашому ніколи!" І хряскіт кісток під прикладом... "Слухайте, люди!" І коротка черга з автомата...

Я тоді побіг. По ліву руку над лісом зоряний Віз хилив дишель до землі. Я біг шукати притулку на день. ї я розповідав, біжучи, всім, всім про дідову Данилову смерть.

1 Полтавщино мила, Гоголева натхненнице! — Гоголь Микола Васильович (1809—1852), великий російський письменник, народився в с. Великі Сорочинці на Полтавщині.

2 Г е р і н г Герман — один з головних німецько-фашистських воєнних злочинців. З 1922 р. керівник штурмових загонів (СА), з 1933 р. глава уряду Пруссії, імперський міністр авіації; безпосередній організатор провокаційного підпалу рейхстагу (1933), ініціатор створення гестапо і концтаборів. На Нюрнберзькому процесі засуджений до смертної кари. Покінчив життя самогубством.

3 Дідова пісня наздоганяла мен е.— Створюючи образ діда Данила, 10. Яновський дещо взяв, по-новому осмисливши, з давньої розповіді видатного українського актора А. М. Бучми (1891—1957), яку він записав у своєму щоденнику 10 грудня 1930 р.: "Розповідав Бучма про діда 90 років... Провів Бучму додому — ніч темна, хоч в око бий. Довів і пішов у темряву. Долинула його пісня — старечим-старечим голосом: "Вулиця гуде, де ко-зак і-де!" (Яновський Юрій. Із щоденнико-вих записів.— "Вітчизна", 1982, № 8, с. 108).